

Yeni İnsan Yayınevi
Tarih Serisi

Mustafa ORAL

1971 Burdur/Bucak doğumlu. Lisans ve yüksek lisans eğitimi ni Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (DTCF) Tarih Bölümü'nde, doktora eğitimini Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı. Ekim 2003'te Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne Yard.Doç.Dr. olarak atandı. Ekim 2006'da Doç. Dr. unvanını, Şubat 2014'te Prof. Dr. unvanını aldı. Halen Giresun Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi hocasıdır. Lisans ve lisansüstü düzeyde 20. Yüzyıl Türkiye kültür ve düşünce hayatı ile tarihte yöntem ve tarih anlayışı konularında araştırmalar yapıyor ve dersler veriyor. KIBATEK Türkiye kurucu üyesidir. *Türkiye'de Romantik Tarihçilik* (Ankara, Asil, 2006; 2. Baskı İstanbul, Yeni İnsan Yayınevi, 2014), *CHP'nin Ülküsü* (Antalya, 2006), *Akdeniz'in Diliyle Antalya Tarihinden Sayfalar* (2008), *Antalya İskele Hamalları* (2009), *Türk Ulusunun İnşası: Ortak Tarih Söylemi* (2015), *Kemalist Cumhuriyetin İnşası* (Yeni İnsan Yayınevi, 2016), *Resimli Adalya Kitabı* (Berikan, 2016) başlıklı kitapları ile çok sayıda yayınlanmış makale ve bildirisi vardır.

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İktidar Odaklı Aydınlar

Mustafa ORAL

Yeni İnsan Yayınevi – 131
Tarih Serisi – 12
Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e İktidar Odaklı Aydınlar
Mustafa Oral
I. Baskı: Mayıs 2017
ISBN: 978-975-2498-09-9
Genel Yayın Yönetmeni: Aytaç Timur
Editör: Akif Pamuk
Düzeltili: Çisel Cengiz
Dizgi: Hüseyin Varış
Kapak Tasarımı: Hüseyin Varış
Sertifika No: 12186

Baskı: Öz Karacan Matbaacılık ve Ciltcilik. Evren Mah.
Gülbahar Cad. No: 62 Bağcılar/İstanbul
Matbaa Sertifika No: 12228
Tüm hakları saklıdır. Yayıncının yazılı izni olmaksızın, tanıtım
için yapılacak kısa alıntılar dışında, hiç bir yolla çoğaltılamaz.
© Tohum Yayıncılık Turizm Reklam ve Sağlık Hizm.
San. Tic. Ltd. Şti. 2017
Altintepe Mah. Galipbey Caddesi, Özüdoğru Sok. No: 44/1B
Küçükyağlı İstanbul
Tel: (0 216) 489 84 08 Faks: (0 216) 518 23 60
www.yeniinsanyayinevi.com
yeniinsanyayinevi@gmail.com
newhumanpublisher@yahoo.com
facebook/yeniinsanyayinevi
instagram/yeniinsanyayinevi
twitter.com/yeniinsanyayin

**Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e
İktidar Odaklı Aydınlar**

Mustafa ORAL

*Gönülden bir Atatürk ve Türkiye hayranı olan
Türkolojinin ışıklar içinde uyuyan dostuna;
Kihara Yumiko dostumun aziz hatırasına...*

Aydının İşlevi

Özellikle Türkiye'de aydın, gericilikten ziyade ilerencilik yanını tutmuştur. Türk aydınının, özellikle hükümet değişme istemeyen kişiler elinde olduğu zamanlar, eğilimi ilerici olmuş, okumuş (aydın) kitlesi ile hükümet arasında daima bir gerginlik bulunmuştur. Fakat Türkiye'de aydın külesinin ilerici eğilimde olmasına karşılık, onun çok önemli bir eksikliği vardır: Okumuşlar (aydın) kitlesi, istediği değişikliklerin yapılmasında kendini etkili yapacak bir güçten yoksundur. Bugün bile birçok geri kalmış toplumların uğraşlarında aydınların gösterdiği örgütlü uğraşı geleneğinden Türk aydınları şaşılacak ölçüde yoksundur. Türkiye'deki aydın ilericiliğinin, toplumculuktan uzak ya da toplumculuğun sadece lakırdısı edilen bir doktrincilik olarak kalışı, ona özgü olan bireyciliği bundandır. Bunun belki en önemli nedeni Türk eğitiminin, okumuşu kafaca çağdaşlaştırması, doğal olarak toplum geleneklerinden koparmasıdır. Aydının kendisi toplumsal bir kitle teşkil etmediği gibi, toplumun sınıfları da kendisiyle birlik değildir. Sonuçta aydının işi, sadece bir fikir yayma işi olarak kalıyor. Bu fikirler ne kadar yayılıyor, ne kadar etki yapıyor, bilinmez, aranmaz. Aydın toplumsal etkisizliğini anlayınca ister istemez umudunu devlete bağlar.

(Niyazi Berkes, **Türk Düşününde Batı Sorunu**, 1975)

İLK SÖZ

Bu küçük eserde genel anlamda ne *aydın* kavramı üzerinde duruyoruz, ne de maruf bir aydın çevresi üzerine eğiliyoruz; Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan en önemli tarihsel kesitin belirli aydınlar üzerindeki etkisini tespit etmeye çalışıyoruz. Biraz daha açıklamak gerekirse, kültür ve düşünce hayatımızda ve siyasal alanda önemli değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bu tarihsel dönem aydınlarının düşünce dünyasının derinlerinde yaşanan izlerini eserlerinde izleyerek anlamayı deniyoruz.

Dönemin tipik birkaç aydınını birer *portre* çerçevesi içinde anlatmaya çalıştık. Portre konusunda bizde meşhur bir kalem erbabının *Samet Ağaoğlu* olduğu biliniyor. Bizim bu konunun üstadından daha iyisini yapmak gibi bir iddiamız yoktur; çünkü hakkında yazdığı hemen her aydını bizzat tanımak gibi bir imtiyaza sahiptir, üstelik yaşadığı dönemin hatırlı ve seçkin ve de aydın bir ailesine mensuptur. Bu konuda kalem oynatan edebiyat çevresinin de benzeri imtiyazlara sahip olduğunu biliyoruz.

Bu minor eserde yapmaya çalıştığımız mezkûr eserlerden farklıdır: *Tuncer Baykara* dışında hakkında birer portre yazdığımız diğer bütün kıdemli aydınlar biz bu dünyaya *merhaba* demeden göçüp gitmişlerdir. Baykara'nın yanına *Oğuz Tansel*'i de koyarsak, diğerleri Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e uzanan büyük değişim ve dönüşüm sürecinin sancılı günlerini yaşamış bir kuşağın aydınıdır. Dolayısıyla literatürden hareketle ortaya konulan bir portre demeti söz konusudur bu eserde.

Bu portre demetini bizden önce bu yolda yazılan yazınsal portre yazılarından ayırmak gerekiyor. Bu güzel yolun unutulmaz öncülerinin hatıra türündeki eserlerini kendimize ilk örnek aldığımız rehberler olarak gördüğümüzü söylememiz gerekiyor. Bunların yanında *Stefan Zweig*, *Henri Troyat* gibi Batılı yazının öncülerini de kendimize örnek almışızdır. Burada İskoç âlimi

Thomas Carlyle gibi genel tarihi *büyük adamların hikâyesi* olarak gören yaklaşıma bütünüyle sempati ile bakmıyoruz. Ancak üstün niteliklere sahip kişilerin de tarihin yönünü belirleyici bir önemde olduğunu teslim etmemiz gerekiyor. Ama burada üzerinde durmaya çalıştığımız *aydın* sınıfıdır.

Üretim, tüketim ve düşünüm biçimleri birbirinden epey farklı olduğu içindir ki Batı'nın ve Doğu'nun sosyal yapıları, dolayısıyla aydın takımının işlevleri farklıdır. Bu konuyu yeniden tartışacak değiliz; *Niyazi Berkes*'ten *Hilmi Ziya*'ya kadar pek çok aydının konuya kafa yoran çalışmaları güncelliğini korumaya devam ediyor. *Niyazi Berkes*'in iktidar karşısındaki tutumunun aydının konunun devrimci (halkçı) mı yoksa tutucu mu olacağı en önemli ölçüt olduğunu açıklayan yaklaşımı malumdur.

Bizim aydın muhiti, *okumuş adam* olarak kabul edilir ve devletin memuru sayılır. Memur olan ise *kul*'dur. *Niyazi Berkes*'e göre bir muhafazakâr önderin veya hükümetin kulu, memuru hâline geldiği zaman ondan *devrimci* bir hareket beklenemez. Böyle olmadığı zamanlarda ise ilericidir, devrimcidir. *Berkes*'e göre Türkiye'de aydın gericilikten ziyade ilericilik yanındadır, ancak önemli bir eksikliği vardır: Kendini etkili yapacak bir güçten yoksundur ve bu nedenle etkisiz elemandır.

Bu açıklama biçimine bakınca, toplum ve iktidar hayatında sınıfsal olgunun Batı'daki gibi berrak biçimde gelişip serpilmesine müsaade etmeyen Osmanlı toplum hayatında görülen iktisat ilişkilerinin, aydın sınıfının oluşuma zemin hazırlayan burjuva sınıfının tam anlamıyla gelişip serpilmesine müsaade etmediğini görüyoruz. Bu durum elbette sonraki dönemleri derinden etkilemiş, gariptir ki *sınıfsız bir toplum* söylemi bile iktidar odaklı aydınların tekrar ede geldiği bir kalıp düşünce olmuştur.

Antonio Gramsci, *bütün insanlar entelektüeldir, ama toplumda herkes entelektüel işlevi görmez* diye yazıyor. *Gramsci*'nin saptamasına göre toplumda entelektüel işlevi görenler ikiye ayrılıyor: Birincisi, nesilden nesile aynı şeyi yapmayı sürdüren öğretmenler, din adamları ve idareciler gibi *geleneksel* entelektüellerdir. İkincisi kendi çıkarlarını örgütlemek, daha fazla iktidar, daha fazla denetim gücü elde etmek için kullanan sınıflarla ya da kuruluşlarla doğrudan bağlantılı *organik* entelektüellerdir.

Birinci tanıma göre bizde de öğretmen, imam ve imame ile bürokrat sınıfın toplumu aydınlatmak işlevini üstlenen unsurunu *aydın* kabul etmek gerekmektedir. İkinci tanımda gazeteci, bürokrat, sendikacı ile büyük şirket sahipleri adına hareket eden

kişileri organik entelektüel kabul etmemiz gerekiyor. Gramsci, bu entelektüel tipine dair ise şunları yazıyor: *Kapitalist girişimci kendisiyle birlikte sanayi teknisyenini, ekonomi politik uzmanını, yeni bir kültürün, bir hukuk sisteminin oluşturucularını yaratır.*

Kuşkusuz bu iki farklı Batılı aydın tipini keskin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün değildir; çünkü iki aydın tipinin birçok ortak ve farklı noktaları vardır. Bizim gibi *sınıf* olgusu kesin ve katı sınırlarla çizilmemiş *İslâmîk Doğunun* toplumları, iki aydın tipini bazen bir kişinin aydın şahsında görebilir. Bazen de sade bir şirket temsilcisi kılığında görünen bu tip aydınların geleneksel aydınların işlevlerini bile yeniden belirlediğine tanık olabiliriz. Bu konudaki işlevler değişken bir yapıdadır.

Bu kitap içindeki oniki portreye bakınca *Gramsci*'nin tasnifini verdiğimiz hangi aydın takımından olduğunu tam olarak belirlemek biraz zordur, ancak tümünün *romantik* karakterde birer yazar olduğunu söylemek mümkündür. Bu romantik yazar demetini seçerken aynı zamanda toplumda önemli izler bırakmış kişiler olduğuna dikkat ettik. Hakkında sadece birer portre kaleme aldığımız bu aydın kişilerin hayatının yalnızca kısacık bir devrini seçerek birer *mikro portre* olmasına dikkat ettik. Bu konuda yaptığımız çabanın entelektüel hayatımıza katkıda bulunmasını dileriz.

Doktora yaptığım sırada tanıştığımız, kısa sürede samimi olduğumuz Japon arkadaşım Yumiko Kihara'nın akademik hayatında özel ve farklı bir yeri vardır. Okuduğu ve derslerde dinlediği hemen bütün konuları tartışarak öğrenmeye çalışırdı. Onun sayesinde farklı konuları merak etmeye, hazırlıklı olmaya çalışırdım. Gönülden bir Atatürk ve Türkiye hayranı olan Yumiko Kihara, romantik tarih anlayışı üzerine doktora çalışmam için İstanbul'da arşiv çalışmasında bulunduğum sırada ansızın hayatını kaybetti. Kihara da Mülkiye'deki doktora derslerini vermiş, Karabekir Paşa üzerine doktora çalışmasını yapıyordu. Onun içten ve güleç yüzünü anımsadıkça daha güzel bir dünya olacağına inanırım. Bu küçük kitabı ona adadım.

23 Eylül 2016/Giresun

İÇİNDEKİLER

I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ziya Gökalp -----	17
II. Türkoloji Tarihinde M. Fuad Köprülü -----	35
III. Zeki Velidî Togan'ın Üniversiteden Ayrılması ----	59
IV. Togan'ın Bilim Murisi: Tuncer Baykara -----	69
V. Bir Geçmiş Zaman Efendisi: Mükrimin Halil Yinanç -----	77
VI. Tanpınar: Akdeniz'e İnmenin Anlamı -----	85
VII. Oğuz Tansel'in Pamfilya Gezileri ve Akdeniz ----	99
VIII. Değişim ve Dönüşümün Aydını: Falih Rıfkı -----	111
IX. Yakup Kadri'nin Kemalist Türkiye Gerçeği -----	127
X. Halide Edip'in Giydiği Ateşten Gömlek -----	143
XI. Romantik Bir Aydının Seyahati: İsmail Habip ---	157
XII. Anadolu Yollarında Bir Romantik: Fâruk Nâfiz --	167

I. Bölüm

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Ziya Gökalp

Türkiye'de *aydın* kavramının gelişimi açısından hemen her alanda yetiştirdiği Türkçü aydınlar ocağını kuran Mehmet Ziya Gökalp'in çok önemli bir konumu vardır. Bu yazıda, kültürel alanlarda çalışan bilginlerin her vakit yeniden tarif etmeye çalıştıkları, mensubu oldukları bilimsel alandaki gelişmeler ve kültürel değişimler nedeniyle herkesin kabul ettiği, ortak bir tanımının yapılmasının adeta imkânsız sayıldığı *hars/kültür* ve *medeniyet/uygarlık* kavramlarının tanımını ve işlevini ülkemizde sistemli bir şekilde ilk tarif eden düşünür olan M. Ziya Gökalp'in bu kavramlara yaklaşımını ve bunlara yüklediği işlevleri inceledik. Ziya Gökalp'in tarifleri, ayrıntıya ilişkin bazı noktalar dışında sosyal antropoloji ve sosyoloji araştırmaları alanlarında uzun yıllar geçerliliğini korumuştur. Kültür ve düşünce tarihi alanında ise tartışmalı bir yaklaşım olarak halen üzerinde durulan bir konudur. *Romantik* bir sanat ve klasik bir edebiyat görüşüne sahip Türkçü bir aydın olan Ziya Gökalp'in kültür (hars) ve medeniyet anlayışının oluşumunu ve bu kavramlara yüklediği anlamları, dönemin düşünce hayatındaki konumu açısından inceledik.

Ziya Gökalp'in Düşünce Hayatı

Asıl adı *Mehmed Ziyaeddin* olan Mehmet Ziya Gökalp (1876-1924), Tefik Efendi ile Zeliha Hanım'ın ikinci oğludur. İslâmîk unsurların baskın olduğu bir aile ortamında ve sosyal çevrede yetişmiştir. Büyük dedesi Diyarbakır Müftüsü Hacı Hüseyin Sabir Efendi'dir. Tasavvuf meraklısı olan amcası Hasip Efendi'den

İktidar Odaklı Aydınlar

Arapça ve Farsça, İdadî'den hocası Yorgo Efendi'den Fransızca ve Felsefe öğrenmiştir. Küçük yaşta babasını kaybetti, amcası tarafından büyütüldü. Dönemin üç karşıt fikir hareketi arasında ahenk kurmaya çalışan fikir adamları arasına katıldı. Bu gayreti ise onun yetiştiği sosyal ve kültürel çevresi ve öğrenim hayatı ile de yakından ilgilidir. Sosyal çevresi ile okuduğu kitaplar arasında uyum sağlamakta zorlandığı için genç yaşta (1894/18) intihar etmeye kalkıştı. 1896'da İstanbul'da öğrenim hayatına başlayınca *Türkçülük* duygusuna kapılmıştır. Ömer Seyfettin ile Ali Canip Yöntem gibi Türkçü aydınların peşinden gitmiştir. Asıl peşinden gittiği, fikirlerini takip edip ileriye götürdüğü aydın ise, Azerî kökenli aydınımız *Hüseyinzâde Alibey Turan*'dır.

İttihat ve Terakki'nin beş kurucu (Abdullah Cevdet, İshak Sükûtî, İbrahim Temo, Mehmet Reşit) üyesinden birisi ve ilk Türkçüler arasında saygın bir yeri olan Hüseyinzâde Alibey Turan (1864-1942), Kuzey Türkleri arasında uyanan *hürriyet* duygularıyla dolmuş bulunan dönemin diğer Türkçüleri gibi Ubeydullah Efendi ile bu çevrede tanıştı. Türk-Yunan Savaşına katıldı (1897). Mekteb-i Tibbiyede müderris yardımcısı oldu (1900). 1903'te Tiflis'e kaçınca, orada Ahmet Ağaoğlu, Ali Merdan, Zeynel Abidin Tagiyef ile birlikte *Hayat* (1905) dergisini, ardından Bakü'de *Füyûzât* (1906) dergisini çıkardı. Bu dergilerdeki yazılarında Türkçülük düşüncesi ile kültür ve medeniyet meselesinden kaynaklanan konuları işledi. Yazılarında İslâm-Türk kavimlerinin kalkınması konuları üzerinde durdu, modernleşmek açısından üç düsturla hareket edilmesi gerektiğini savundu: *Türkleşmek, İslamlaşmak, Batılılaşmak*.

Bu üçlü görüş ondan önce ve biraz belirsiz olarak *sarıklı ihtilâlcî* Ali Suavî tarafından ileri sürülüp savunulmuştu. Ancak Ali Suavî'nin savunduğu düşünceler Türkçülük düşüncesinin tam olarak oluşmadığı, üstelik Osmanlı-İslâm görüşünün hâkim bulunduğu bir dönemde ileri sürüldüğü için fazla tutulmamıştı. Hüseyinzâde Alibey Turan'ın teklifi ise tam zamanında yapılmış, üstelik Japonların Rusları yendiği 1905 savaşının ertesinde ileri sürülmüştü ki, zaman ve zemin açısından son derece uygun bir ortamdır. Hüseyinzâde'nin ileri sürdüğü fikirler, 1913'te yayınladığı "*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*" makalelerini 1918'de kitap haline getiren Mehmet Ziya Gökalp tarafından sistematize edilmiştir. Bununla birlikte ne Hüseyinzâde'nin yazılarında Ali Suavî'nin, ne de Ziya Gökalp'in makalelerinde Hüseyinzâde'nin adları geçiyordu. Ancak Gökalp, Hüseyinzâde Turan'ın